

KLASİK TÜRK VE FARS EDEBİYATLARINDA TIFL-I MEKTEP KAVRAMI

Emrullah YAKUT*

ÖZ

Bu çalışmada Türk ve İranlı şairler tarafından kullanılan *tıfl-ı mekteb* (okul çocuğu) terkibi ve söz konusu terkip etrafında şairler tarafından oluşturulan farklı tasavvurlar ele alınmıştır.

Ayrıca *tıfl-ı mekteb* kavramıyla işaret edilen okuldan kaçma, okul nefreti ve tatil sevinci mazmunu incelenirken, bu terkiplerle ilişkili kavramlar üzerinde durulmuştur. Kavramın klasik edebiyat geleneği içindeki yeri tespit edildikten sonra, geleneğin kendini yeniden üretmesi örneklerle ortaya konmuştur. Şairlerin söz konusu kavramdan yeni bir mazmun üretirken sosyal hayattan ve edebî gelenekten nasıl yararlandıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

İpucu mahiyetindeki bazı mazmun ve terkiplerin izini sürmek klasik şiirin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi, şairlerin şiir dünyalarının birbirleriyle olan münasebetlerini somut bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Elbette bir tek kavramdan yola çıkılarak şairler arasındaki sözü edilen ilgiler hakkında kesin ve nihai bir hükme varmak mümkün değildir. Bu tür çalışmalar, daha kapsayıcı değerlendirmelere doğru atılmış adımlar olarak değerlendirilmelidir.

Çalışma yapılırken belge tarama ve analiz yöntemleri kullanılmıştır. İlgili metinler taranırken elde edilen veriler analiz edilmiş, bu kavramların arka planı ve klasik edebiyatın anlam dünyası içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tıfl-ı mekteb, okul, tatil, klasik edebiyat, divân edebiyatı

THE CONCEPT OF “TIFL-E MAKTAB” IN CLASSICAL TURKISH AND PERSIAN LITERATURE

ABSTRACT

This study looks at the phrase “tıfl-e maktab” (school boy, school kid), used by Turkish and Persian poets, and the different imaginations of the poets that evolve around this phrase. It also addresses the subjects of truancy, hatred of school and joy of school holidays reflected in the phrase “tıfl-e maktab” and discusses related concepts. Tracing the hints of “mazmun” (poetic themes) and “tarkib” (phrases) will not only enable a better understanding of diwan poetry, but also reveal more substantially the relationship between the poetic universes of various poets. It will not be possible to reach a definitive and ultimate conclusion on the subject through a single concept, but this type of study should be viewed as an initial step to more comprehensive analyses. The methods used in this study were document browsing and analysis. The collected data from document browsing was analyzed, and the background of the aforementioned concepts and their place within the semantic context of classical literature was attempted.

Keywords: Tıfl-e maktab, school, holiday, vacation, diwan literature

* Yrd. Doç. Dr., Emrullah Yakut, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, emrullahyakut@gmail.com

Giriş

Klasik şiir, mazmunlar ve mefhumlar şiiri olarak değerlendirilir. Klasik şiirde biri söylendiğinde diğeri akla gelen bir “imaj örgüsü”nden veya “çağrışım ağı”ndan bahsetmek mümkündür. Zihinde canlanan veya ifadede birbiri ardına hazır bulunan bu bağlı unsurlar arasındaki münasebete mazmun denir (Akün 2013: 155-156). Klasik Türk şiirindeki mazmun ve mefhumlar çoğunlukla mücerret olmakla beraber kendi devirlerine ait inanç esaslarına, bilgilere, kanaatlere ve ictimai hayattaki tecrübe ve vakialara telmihte bulunurlar (Levend 1984: 7).

Klasik Türk ve Fars şiirinde rastlanılan *tıfl-ı mekteb* kavramı iki farklı bağlamda kullanılmaktadır. Yaygın olarak bu kavram; tecrübesiz, acemi, bilgisiz kimseyi işaret etmektedir. Fars ve Türk edebiyatında klasik geleneğe mensup birçok şairin, kavramı bu anlamda kullandığı görülmektedir.

Söz konusu terkinin kullanıldığı bir başka bağlam ise öğrenciler açısından okulun sevimsizliği duygusuyla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî bir istisna olarak kabul edilirse, kavramın bu şekliyle daha ziyade Sebki Hindî şairleri tarafından kullanıldığı söylenebilir. Fars şairleri arasında Vahşî-yi Bafkî ve Sâib-i Tebrîzî; Türk şairlerinden ise Nâbî, Neşâtî, Câzîm ve Erzurumlu Hâzık kavramı bu anlam çerçevesinde kullanılmaktadır.

Yukarıda ismi geçen klasik Türk edebiyatı şairlerinin Sebki Hindî şairi olarak kabul edilip edilemeyeceği bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte Neşâtî ve Nâbî için en azından Sebki Hindî üslubundan etkilendikleri rahatlıkla söylenebilir (Aydın, Bilkan 2007: 140, 168-176; Babacan 2010: 358-372; Mengi 1987: 26-27; Özyıldırım 2005: 145-146). Seyyit Câzîm ve Erzurumlu Hâzık'ta Sebki Hindî özelliklerinin mevcudiyetine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak gerek Seyyit Câzîm'in gerekse Erzurumlu Hâzık'ın bazı şiirlerinde (Câzîm k.1/47; Hâzık k.5/8, k.5/9, g.129/7) Şevket-i Buhârî, Örfî-yi Şîrâzî ve Sâib-i Tebrîzî gibi Sebki Hindî şairlerinden övgüyle ve saygıyla bahsetmeleri sınırlı da olsa bir etkinin olabileceğini düşündürmektedir.

Yeni mazmuna, söylenmemiş ve nadir anlamlar bulmaya (*tâze mazmûn, mânâ-yı bigâne, mânâ-yı tâze, nâdire-gû-yı ma'nâ*) büyük önem veren Sebki Hindî şairlerinin gelenekten de istifade ettikleri (Babacan 2010: 251-259) bilinen bir gerçektir. Bunu yaparken eski bir kavramı yeni bir bağlamda kullanma, günlük hayattan (ve belki eski metinlerden) tecrübeleri ve vakiaları mazmunlaştırma gibi yollara başvurmuşlardır.

Okulun sevimsizliği ve buna bağlı olarak okuldan kaçış teması, modern Türk ve dünya edebiyatında da işlenen bir konudur. James Joyce'un Dublinliler adlı eserinde *Bir Karşılaşma* hikâyesi; Türk edebiyatında ise Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanı bu cümleden sayılabilecek örneklerdendir.

1. Tıfl-ı Mekteb: Bilgisi Yetersiz Kimse, Tecrübesiz, Acemi

Tıfl-ı mekteb terkinini Fars şiirinde Hâkânî-yi Şîrvânî (ö. 1199), Emîr Hüsrev-i Dehlevî (ö. 1325), Muhteşem-i Kâşânî (ö. 1588) bilgisi yetersiz kimse anlamında kullanmışlardır. Türk şiirinde ise Nef'î, Şeyh Gâlib, Nâilî-i Kadîm, Nev'î, Lebîb, Karamanlı Nizâmî ve Muvakkitzâde Pertev gibi şairler bu terkinin yine sözü edilen çerçevede kullanılmaktadır.

Yapılan incelemeye göre *tıfl-ı mekteb* mazmununa ilk olarak XII. yüzyılda Hâkânî-yi Şîrvânî'nin (ö. 1199) bir şiirinde rastlanmıştır. Kavram, tecrübesiz ve

bilgisiz kimse anlamlarında kullanıldığında genellikle *akıl* veya *pîr-i akıl* (ihtiyar akıl) kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.

Hâkânî, amcası Kâfiyüddîn için kaside formunda kaleme aldığı mersiyesinde amcasına kıyasla feleği mektep çocuğuna benzetir, amcasını ise ihtiyar akıl olarak niteler:

Çarh tıfl-ı mekteb-i û bûd u û pîr-i hıred

Likin ez pîrân çün û mu'zam neh'âhî yâften (Hâkânî k.106/22)

(Felek onun (yanında) mektep çocuğuydu, o (ise) ihtiyar akıldı. Fakat ihtiyarlar arasında onun gibi muazzamı bulunmaz.)

Beyitte *tıfl-ı mekteb*'in bilgisi yetersiz, acemi, tecrübesiz gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Emîr Hüsrev-i Dehlevî de (ö. 1325) kavramı acemi, bilgisiz, tecrübesiz anlamında kullanılmıştır:

Lâf-ı dânyâi me-zen Husrev meger dîvâneî

Der debistânî ki pîr-i 'akl tıfl-ı mekteb est (Emîr Hüsrev g.203/9)

(Ey Hüsrev! İhtiyar aklın (bile) mektep çocuğu olduğu (böyle) bir okulda âlimlik lafı etme, yoksa sen divane misin?)

Muhteşem-i Kâşânî (ö. 1588) sevdiği bir güzel ile Hz. Yûsuf'un güzelliğini kıyaslar. M. Kâşânî'ye göre sevgilisine nazaran Hz. Yûsuf, güzellik terbiyesinde bir mektep çocuğu sayılır.

Hord-sâlî râ giriftârem ki der âdâb-ı hüsn

Yûsuf-ı Mısırî ber û çün tıfl-ı mekteb-hâneîst (Muhteşem g.89/6)

(Öyle bir körpeye tutkunum ki Mısırlı Yûsuf güzellik terbiyesinde onun yanında mektep çocuğu sayılır.)

Türk şiirinde birçok şairin *tıfl-ı mekteb* kavramını yine bilgisiz, acemi ve tecrübesiz anlamlarında kullandığı görülmüştür. Burada bununla ilgili birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

Karamanlı Nizâmî (ö. 1469/1473?) bir güzele şöyle seslenir: Güzelliğinin mushafının âyetlerine nazar kıldıkça, akıl ihtiyarı okul çocuğu gibi hayrette kalır.

Mushaf-ı hüsninüñ âyâtına kıldukça nazar

Tıfl-ı mekteb gibi hayrette kalur pîr-i hıred (K. Nizâmî k.8/4)

Kavramın bilgisiz ve tecrübesiz anlamıyla tezat oluşturan *Eflâtûn*, *İbni Sînâ*, *Lokmân Hekîm* gibi bilge şahsiyetler ile *tıfl-ı mekteb* terkinin çoğu kez birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Nef'î (ö. 1635) "Devrin Eflâtûn'u olsan bile aklına güvenip aldanma. Kâmil bir edîbi gördüğünde onun huzurunda mektep çocuğu gibi öğrenmeye açık ol" meâlinde şöyle bir beyit söylemiştir:

Akla magrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eger

Bir edîb-i kâmil gördükde tıfl-ı mekteb ol (Nef'î g.73/2)

Nef'î'nin yukarıda aktarılan beytinde Eflâtûn ismi, akıl ile kazanılan ilimde en ileri noktaya ulaşmış kişiyi temsil etmektedir. *Edîb-i kâmil* kavramının ise aşk ile erişilen olgunluğa ve şairlik kabiliyetine sahip kişi olarak yorumlanması mümkündür. Mezâkî'nin (ö. 1676) "ben aşkın kâmil edîbiyim, akıl Eflâtûn'u irfan mektebinde benim küçük çocuğumdur (öğrencimdir)" diye günümüz Türkçesine çevrilebilecek beytinde kavramlar arasındaki bu eşleştirme ve münasebet daha vazıh bir şekilde görülmektedir:

Ben edîb-i kâmil-i 'ışkum Felâtûn-ı hured

Mekteb-i 'irfânda bir tıfl-ı sagîründür benüm (Mezâkî Naat.1/9)

Şeyh Gâlib (ö. 1799) de Hz. İsbâ'ya atfen felek meyhanesinde Eflâtûn'un ruhunun henüz mektep çocuğu olduğunu dile getirmektedir:

Bana buyurdu ki hum-hâne-i felekde Mesih

Henüz rûh-ı Felâtûn tıfl-ı mektebdir (Ş. Gâlib g.88/5)

Tıfl ve *mekteb* kelimelerinin terkip olarak kullanılmaksızın aynı bağlam çerçevesinde kullanılması da söz konusudur. Azmîzâde Hâletî (ö. 1631) bir gazelinde "bilgelik ihtiyarı (veya ihtiyar akıl) her ne kadar idrak (anlayış, kavrayış) davası gütse de aşk mektebinde yeni öğrenmeye başlayan bir çocuk bile olamayacağı" anlamında bir beyte yer vermiştir:

Mekteb-i 'ışkda bir tıfl-ı nev-âmûz olmaz

Gerçi kim pîr-i hured da 'vi-i idrâk eyler (A. Hâletî g.285/2)

Nedîm (ö. 1730) gönlü, aşk ile heves arasındaki farkı henüz idrak edememiş havai bir okul çocuğuna benzetir:

Mekteb-i sîned e bir tıfl-ı hevâyîdir dil

Kim henüz anlamamış farkını ışk u hevesin (Nedîm g.68/3)

Ahmed Paşa (ö. 1497) aşk mektebinde alınan dersi akıl yoluyla elde edilen bilgeliğe üstün tutar ve aşk mektebinde ders alan gönül çocuğunun hikmet meselelerinde Lokmân Hekîm ile tartışabileceğini ifade eder:

Tıfl-ı dil çün mekteb-i 'ışkında almıştır sebak

Eylesin hikmet makâlâtında Lokmân ile bahs (Ahmed Paşa g.22/7)

Mektep ve çocuk ile ilişkili olarak kullanılan kavramlardan biri de *ebced-h'ân* veya *tıfl-ı ebced-h'ân* lafzıdır. Ebced okuyan çocuk anlamındaki bu kavram henüz okumaya başlamış, elifbâyı yeni öğrenen çocuklar için kullanılır. Nev'î'nin "Benim gönlüm, o saçları gece gibi siyah olan güzele deli (mecnun) gibi bağlı olduğu vakitlerde Mecnûn aşk mektebinde henüz elifbâ okuyan çocuk idi." anlamındaki beyti şöyledir:

Ol saçı ve 'l-leyle şol demler ki dil mecnûn idi

Mekteb-i 'ışk içre Mecnûn tıfl-ı ebced-hân idi (Nev'î g.531/1)

Şu ana kadar sunulan örneklerde, mektep çocuğunun bilgi ve tecrübesinin yetersizliğine atıfta bulunulduğu görülür. Aynı şairlerden veya burada ismi zikredilmeyen şairlerden benzer örnekler sıralamak mümkündür.

Ele alınan birçok örnekte akıl ile ihtiyarlık (*pîr-i hured* = bilgelik ihtiyarı, akıl ihtiyarı) arasında bağdaştırma yapıldığı görülür. Bu bağdaştırmada; yaşlı kişilerin tecrübe sahibi olması, hevesten ziyade aklıyla hareket etmeye daha müsait olmaları ve bilgeliğin uzun yıllar süren bir çabayla kazanılması gibi âmiller etkilidir. Bu mazmun bağlamında birlikte kullanılan *tıfl* ile *pîr*, 'aşk ile *hured* (akıl) kavramları arasında tezat vardır. Bu tezatlı söyleyiş biçimi bazen de *Eflâtûn* ve *Lokmân Hekîm* gibi bilgeliğiyle şöhret bulmuş şahısların isimleri zikredilerek yapılmaktadır.

Mektep çocuğunun yukarıda sözü edilen çağrışımından farklı olarak okuldan nefret, özgürlük arzusu ve tatil sevinci gibi çağrışımlarla kullanılması ise bu kavrama yeni bir boyut kazandırmıştır.

2. Okul Nefreti ve Tatil Hasreti

Çocuk bakış açısıyla okula dair olumsuz duygu ve düşüncelerin örneklerine, mazmun olarak olmasa da, bir tema olarak Mevlânâ'nın (ö. 1273) *Mesnevi*'sinde ve Fuzûlî'nin (ö. 1556) *Leylâ ve Mecnûn*'unda rastlanmaktadır. Okula ilişkin bu olumsuz hissiyatın, bilhassa Sebki-Hindî olarak tesmiye olunan şairlerin şiirlerinde daha rafine bir şekilde, ince ve renkli hayallerin dile getirildiği mısralara dönüştüğü görülmektedir. Bu beyitlerde ağırlıklı olarak; okulun sıkıcılığı, tatil günlerine ve özgürlüğe duyulan hasret duyguları hâkimdir. Bu bağlamda *tıfl-ı mekteb, mektep, tıfl, firâr, âzâd, âzâd olmak* kavramlarının yanı sıra tatil günü olması hasebiyle *Cuma, bayram ('iyd)* kavramlarının bazıları birlikte kullanılmıştır.

Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin muhtelif kısımlarında okula karşı öğrencilerin olumsuz yaklaşımını gösteren örneklere rastlanmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi ve detaylısı, eserin 3. cildinde 1521. beyitte başlayıp 1608. beyitte son bulan hikâyedir. Hikâye özetle şöyledir:

Bir mektepte ders çalışmaktan bıkan ve bu yüzden hocalarından rahatsızlık duyan öğrenciler vardır. Öğrenciler hocalarından ve mektepten birkaç günlüğüne de olsa kurtulmak için bir hileye başvururlar. Çocukların bu hilesi neticesinde hoca, kendisinin hasta olduğu konusunda vehme kapılır ve eve gider. Çocuklar, mektebi kurtulması gereken hapishaneye ve hocayı ise sağlam bir şekilde yerinde duran mermer benzettirler (C.III/1524). Mevlâna, “çocukların mektepten kurtulması”nı “yem hevesiyle eve doğru revan olan kuşlar”a benzetir (C.III/1590).

Hikâyede çocuklar açısından okul, kurtulmak istenen bir yer, hatta adeta bir zindan, muallim ise sıkıcı bir kimsedir. Okuldaki öğrencilerin kafesteki kuşlara benzetilmesi örneğine Nâbî'nin *Münşeât*'inde da rastlanır (Oktay 2014: 709). Nâbî bu benzetmeyi yaparken Hâfız'ın “*Murg-i zîrek çün be-dâm üfted tahammül bâyedeş*” (Hâfız, g.276/2) yani “Akıllı kuş, tuzağa düştüğünde tahammül etmek zorundadır” beytini nakleder.

Mevlâna, bir başka hikâyede yine okulun çocuklar için nefret edilen bir yer olduğuna dolaylı olarak işaret eder:

Üns-i to bâ şîr ü bâ pistân nemând

Nefret-i to ez debîristân nemând (Mevlânâ, *Mesnevi*, C:III/551)

(Senin süt ve memeyle ünsiyetin kalmadı. Senin okuldan nefretin kalmadı.)

Allah Teâlâ Hz. Âdem'i (onun şahsında insanı) yaratırken, onun bedeni olması için meleklerle bir avuç toprak almasını emreder. Toprak ise ağlayıp sızlayarak bundan imtina eder ve ayak sürür. Toprağın bu gönülsüz tavrı için Mevlânâ “ayağı mektepten kaçanlar gibi isteksiz” nitelemesinde bulunur:

Bord tâ Hak türbet-i bî-rây râ

Tâ be-mekteb ân gorîzân-pây râ (C:V/1693)

(Ayağı okuldan kaçan çocuğa benzeyen o akılsız toprağı Hakk'a götürdü.)

Mevlânâ çocukların mektebe karşı yer yer nefrete varan ilgisizlik ve isteksizliğini, okulun faydasından habersiz olmalarına bağlar. *Mesnevi*'de “Çocukları okula zorla (veya güçlükle) götürürsün. Çünkü çocuklar okulun faydaları konusunda adeta kördürler.” mealindeki beyit şöyledir:

Kûdekân râ mî-berî mekteb be-zûr

Z'ânki hestend ez fevâid çeşm-kûr (C:III/4583)

Bir başka hikâyede ise ustadan kaçanların akıbetinin iyi olmadığına dikkat çeker ve “Nerede çıplak ve azıksız bir kimse görsen bil ki o, ustadan kaçmıştır. [...] Dünyada ustadan kaçan talihten kaçır, bunu bil.” ifadesini kullanır:

*Her kocâ bîni berehne vü bî-nevâ
Dân ki û bogrîhtest ez ûstâ*

...
*Her ki ez ustâ gürîzed der cihân
Û zi devlet miğürîzed in bedân* (C:II/2574, 2577)

Okulun sevimsiz ve sıkıcı bir yer olarak tasavvuru Fuzûlî'nin (ö. 1556) *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde Leylâ'nın ifadelerinde de belirgin şekilde görülebilmektedir.

Leylâ'nın annesi âşık olduğu kuşkusuyla kızını okuldan almaya karar verdiğinde Leylâ, sırnın açığa çıkmaması için annesine mektepten ve muallimden dert yanar. Leylâ okula gitmeyi kendisinin de istemediğini belirtir ve annesine “Çocuk okuldan hoşnut olur mu?” diye seslenir:

*Peyveste muallim eyleyüp cevır
Gâhî sebak ohuda gehî devr*

*Bi'llâh mana hem bu idi maksûd
Mektebden olur mı tıfl hoşnûd* (Leylâ vü Mecnûn, 696-7)

Gerek Mevlânâ ve gerekse Fuzûlî'nin mesnevilerinde okulla ilgili olumsuz hissiyatın gözlemlendiği örnekler bir hadisenin tahkiyesi şeklindedir. Fars şiirinde Vahşî-yi Bafkî (ö. 1583), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1676); Türk şiirinde ise Bâkî (ö. 1600), Neşâtî (ö. 1674), Nâbî (ö. 1712) gibi şairler ise söz konusu sosyal hayatta yer alan bu gerçekliği bir imgeye veya mazmuna dönüştürerek, daha yoğun ve ince bir anlatımın vasıtası hâline getirmişlerdir.

XVI. yüzyıl Sebka-i Hindî şairlerinden Vahşî-yi Bafkî *Ferhad ü Şîrin* mesnevisinde vuslat müjdesini işiten Utarid'i bayram günündeki mektep çocuklarına benzetir:

*'Utârîd tâ ze vuslat müjde beş 'nîd
Çü tıfl-ı mekteb est ender şeb-i 'îd* (Ferhâd u Şîrin, 5/28)

(Utarid, vuslat müjdesini işittiğinden beri bayram gecesindeki mektep çocuğu gibi (sevinçli)dir.)

Vahşî-yi Bafkî bir başka şiirinde çocuksuz okulu hüznün verici bir durum olarak görür:

*Serây-ı çerh hâli şod ze kevkeb
Çü âhirhâ-yı rûz ez tıfl mekteb¹* (Nâzır u Manzûr, 13/2)

(Gün sonlarında okulun çocuktan hâlî olması gibi, felek sarayı yıldızdan hâlî oldu.)

Şair gökyüzüyle mektep, çocuklarla yıldızlar arasında bir benzerlik kurmakta, yıldızsız gökyüzünü çocuksuz mektebe benzetmektedir. Çocuksuz mektep bomboş dört duvardan ibaret bir mekândır. Yıldızsız gökyüzü de ışıksız, karanlık bir boşluktur.

Eski eğitim düzeninde dersin bitip öğrencilerin eve gitmesi için (okuldan) *âzâd olmak* tabiri kullanılmaktadır. Perşembe günleri, Ramazan ayı, arife günleri ve âmîn alayı (yeni okula başlayan çocuklar için yapılan merasim) olduğu günler öğleden sonra ders olmazdı. Bu günler için *yarım âzâd* tabiri kullanılmıştır. Bütün gün tatil olan

¹ Vahşî-yi Bafkî, Nâzır u Manzûr, *Bitâbî-yi Nâzır ez şu 'le-i cüdâyî ve ıztırâb nümûden ez dâğ-ı binevâyî.*

Cuma ve bayram günleri için ise *tam âzâd* tabiri kullanılmaktadır (Ali Rıza Bey 2001: 14; Beyatlı 1986: 26; Yücel 1990: 40).

Sâib-i Tebrîzî, *âzâd* kelimesini lûgat ve istilâh manasıyla tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Dünyayı bir çarşıya benzeten şairin gönlü, zilin çalmasını veya dersin bitmesini bekleyen mektep çocuğu gibidir. Dolayısıyla tıpkı mektep gibi sıkıcı bir yer olan bu dünyadan veya onun sıkıntılarından kurtulması başkalarının elindedir:

Der dest-i dîgerân büved âzâd kerdem

Der çârsû-yı dehr dilem tıfl-ı mektebest (Sâib g.1867/5)

(Benim âzâd edilmem başkalarının elindedir. Dünya (zaman) çarşısında gönlüm mektep çocuğu gibidir.)

Sâib-i Tebrîzî bir başka beytinde; çocukların özlemle beklediği tatil günlerinin hoca açısından zor tahammül edilen bir yük olduğunu söylemektedir. Çünkü zehir de olsa alışkanlıkları terk etmek zordur:

Terk-i âdet heme ger zehr büved düşvâr est

Rûz-i âzâde-i tıflân be mu`allim bâr est (Sâib g.1450/1)

(Büsbütün zehir olsa bile alışkanlığı terk etmek zordur. Çocukların tatil günü, muallim için ağır bir yüküdür.)

Sebk-i Hindî akımının en büyük şairlerinden kabul edilen Sâib-i Tebrîzî mazmunu daha ince bir hayalle süsleyerek daha da zenginleştirmiştir. Şair aşağıdaki beytinde akıl ehlinin giriftarlığını ifade etmek için, herkesin şikâyet ettiği mektep günlerini hasretle yâd etmektedir:

Ez giriftârî halâsî nîst ehl-i `akl râ

Hest eger âzâdiyî zir-i felek, der mekteb est (Sâib g.961/7)

(Akıl ehli için tutsaklıktan bir kurtuluş yolu yoktur. Eğer gökyüzü altında eğer özgürlük varsa, o da mekteptedir.)

Bâkî, akıl bağından kurtulan gönlünün sevincini hocadan âzâd olan çocukların sevincine benzetmektedir:

Dil kayd-ı aklı selb ideli şâd olup gider

San tıfldur ki h`âceden âzâd olup gider (Bâkî g.141/1)

Neşâtî, (ö. 1674) “Ey gönül çocuğu, bu yolda sabit kadem ol, çünkü bu muhabbet mektebidir. Aşk yolunun tatili yoktur” meâlindeki beytinde dolaylı olarak okul, serbest kalınmak istenen bir yer olarak düşünülmektedir:

Beste-pâ ol ki debistân-ı mahabbetdür bu

Yokdur iy tıfl-ı dil âzâdi-i âyîne-i `ışk (Neşâtî g.66/3)

Sâib’in, felekten şikâyetini ve giriftarlığını dile getirmek için “Gökkubbe altında eğer özgürlük varsa o da ancak mekteptedir” meâlindeki mısra da ortaya koyduğu bakış açısının bir benzerini Nâbî (ö. 1712) de görmek mümkündür. Şair “Eğer çocuk gibi mektepte olsaydım, günde bir kez tatilin (veya özgürlüğün) coşkusunu ve sevincini yaşardım” diyor:

Günde bir âzâdelik şevki mukarrerdür hele

Tıflveş cây olsa bârî bir dahı mekteb bana (Nâbî g.3/5)

Nâbî’nin bu mısralarının, üstat olarak nitelendirdiği Sâib’in beytiyle benzerliği tesadüf gibi durmamaktadır. Zira Nâbî *Münşeât*’ında (Oktay 2014: 709) mektep çocuklarının okul ve hoca ile ilgili olumsuz duygularını ifade ederken Sâib’in şu mısraını aktarmayı ihmal etmez:

Fikr-i ŧembe telh dâred cum 'a-i efdâl râ² (Sâib g.1012/8)

(Cumartesi endiŧesi çocukların Cuma tatilini zehir eder.)

Seyyid Câzim, (ö. 1725) “(O salınarak yürüyen) çemende salınan servi zannetme. Taze fidan gibi sevgilim henüz âzâd olup, mektepten çıktı” ŧeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beytinde ŧöyle demektedir:

Çemende serv-i çemân sanma çıkdı mektebden

O tıfl-ı tâze-nihâlüm henüz olup âzâd (S. Câzim k.1/17)

Seyyid Câzim’in bir başka beytinde okul, kiŧinin kurtulması gereken bir yer olarak daha belirgin bir ŧekilde ortaya çıkmaktadır. Câzim bu beytinde kendine seslenerek “Ey Câzim, gönül çocuğuna kurtulma dersini öğret. Zira bu mektepte sana serbest kalmaktan başka bir feyz yoktur” der:

Sebak-âmûz-ı tahlis ol hemân tıfl-ı dile Câzim

Bu mekteb-hânede yok sana feyz âzâddan gayrı (S. Câzim g.334/5)

Nev’î (ö. 1599) bir gazelinde okuldan azat olmayı bir kuşun kafesten kurtulmasına benzetir. ŧair günümüz Türkçesiyle “Gönül çocuğunu aşk mektebine verip irşad eyledim. Akı, kuş gibi baştan çevirip³ azat eyledim” der:

Mekteb-i ‘ıŧka virüp dil tıflın irşâd eyledüm

Mürg-veŧ başdan çevirdüm ‘aklı âzâd eyledüm (Nev’î G.4/10)

Rezmî (ö. 1719) aŧağıdaki beyitte “âzâd olmak” tabiriyle iham-ı tenasüp yapar ve “okuldan âzâd olmak” deyimini çağrıştıracak biçimde kullanır. ŧaire göre “Aşk dersini sevgilinin mahallesi mektebinde okuyan gönül çocuğu artık gamdan azat olur”:

Ders-i ‘ıŧkı mekteb-i kûyında yârûñ okıyan

Tıfl-ı dil ‘âlemde gayrı gussadan âzâd olur (Rezmî G.106/4)

ŧairlerin daha ziyade çocuk zaviyesinden dile getirdiği okulla ilgili bu “sıkıcı yer” imajının doğal bir sonucu olarak, dersin bitiş vakti olan akşam saatleri, bayram günleri ve cuma günleri tatil olması hasebiyle sevinç anlarıdır.

Tokatlı Kânî (18. yy.) tatil günü olan cumayı felekten çalınan bir gün olarak niteler. Ancak çocuklar bu mutlu anın hemen ardından tekrar “mektepe hapishanesi”ne dönmek ve tahammül etmek zorundadırlar:

Felekden bir gün ugurlansa der-peyi mücârâtı

Çeker efdâl habs-i mektebi âzîneden soñra (Kânî g.178/4)

Erzurumlu Hâzık, (ö. 1763)’ın aŧağıda aktaracağımız iki beyti, Sâib’in mısralarını hatırlatmaktadır (Sâib g.962/7, g.1012/8). “Bu aşk okulunda bir mektepe çocuğuyuz. Fakat haftamızda bir cuma aydınlığı yoktur” diyerek okul çağındaki çocuklar için cuma gününün sevilen ve özlenen bir gün olduğunu ihsas ettirmiştir:

Bir tıfl-ı mektebüz bu debistân-ı ‘ıŧka kim

Yok heftemizde pertev-i âzînemiz bizim (Hâzık g.160/3)

Hâzık bir başka beytinde ise ağyârın gelmesinden duyduğu korkunun kavuşma mutluluğunu “acılaştırdığı”nı belirtir ve mektepe hocasını görme fikrinin cuma gününün mutluluğunu gölgelediğini ima eder.

² Nâbi’nin ilk mısraını aktardığı beytin ikinci mısraı ŧöyledir: “‘İŧret-i imrüz bî-endiŧe-i ferdâ hoş est’ (bugünün işreti yarın endiŧesi olmadığında hoştur.)

³ “baştan çevirmek” (veya “başa çevirmek”): Bir kuşu serbest bırakmadan önce kendi başının etrafında çevirmek.

*Neşât-ı vaslı telh eyler hirâs-ı makdem-i agyâr
Olur âzînede fikr-i likâ-yı hâce-i mekteb* (Hâzık g.21/2)

Bu beyitte dikkat çeken husus mektep hocasının; Dîvân şiirinde olumsuz bir karakteri temsil eden ağyarla bir tutulması, cuma gününün ise “okuldan âzâd olma” sebebiyle vuslat olarak nitelenmesidir. Yukarıdaki beyitte mektep hocası iyiden iyiye olumsuz bir karaktere bürünmüştür.

Bu tespitler muvacehesinde, tatil hasreti mazmununun Sebki Hindî şairleri tarafından daha çok kullanıldığı söylenebilir. Mazmunun bu anlam örgüsü çerçevesinde kullanımına Fars edebiyatında Hint üslûbu şairlerinin öncülük ettiğini söylemek mümkündür.

3. Hoca Bağlamında Mektep ve Öğrenci

Klasik şiirinde öğrencinin okulun sevimsizliği ve tatil sevincini ifade eden mısralarda tamamlayıcı bir unsur olarak hoca figürü dikkat çekmektedir. Hocanın disiplin anlayışı ve öğrencilerden derse dair beklentileri, öğrencilerin okulu sevmemesinin temel sebeplerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan hocanın mektep için gerekliliğine, sıkıntı çekmeden olgun bir insan olunamayacağına işaret eden mısralar da vardır.

Muvakkitzâde Pertev’in bir beytinde hocanın öğrenciden bıktığı, öğrencinin ise hocanın tokadından feryat ettiği belirtilmiştir. Muvakkitzâde’nin “Hoca, çocukların ziyankârlığından usanmışken, mektep çocukları da hocanın sillesinden feryat ederler” anlamındaki beyti şöyledir:

*Ziyânkârî-i etfâl eylemişken h’âceyi bîzâr
İder etfâl-i mekteb sille-i üstâddan feryâd* (M. Pertev g.61/6)

Seyyit Câzim’in “Sıkıntı çekmeksizin kemâlin (olgunlaşma) elde edilemeyeceğini ve hoca olmazsa okulun çocuk bahçesine döneceği” meâlindeki beytinde hocaya olumsuz bir anlam yüklediği görülür:

*Bî-ta’ab sa’bdur âgâze-i tahsil-i kemâl
H’âcesüz mekteb olur mel’abe-gâh-ı atfâl* (S. Câzim g.203/1)

Geleneksel eğitimde önemli bir yer tutan ve uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulan Sâdî’nin Gülistan adlı eserinde de Câzim’in yaklaşımıyla örtüşen ifadeler söz konusudur. Sâdî’ye göre “muallim, kendini saydırmayı, sırasında azarlamayı bilmezse çocuklar pazarda uzuneşek oynarlar. ... Hocanın eziyeti, cefâsı, babanın muhabbetinden iyidir” (Sâdî 1980: 472).

Tırsî (ö. 1766), belki de hiciv yönü ağır basan üslûbunun bir sonucu olarak, diğer klasik şairlerden farklı bir bakışla hocayı yansıtmıştır. “Mektep hocasının gözüne gece vakti uykuda sahan böreği ile baklavanın geldiği görünür” anlamında şöyle der:

*Giceyle uyhuda mekteb hâcesinüñ gözine
Sahan böreği ile baklava gelür görünür* (Tırsî g.61/4)

Eski mahalle mekteplerinde çeşitli vesilelerle hocaya baklava, börek nev’inden çeşitli hediyeler getirmek âdettendir. Bazı hocaların buna gereğinden fazla önem atfettiği toplumda gözlemlenen bir husus olmuştur (Tepeyran 1998: 5-6; Kemâl 1986:27; Zühdi 2012: 333-334). Bu durumu hicveden Tırsî’ye göre “hocaların gözü baklava tepsisindedir ve öğrenci ise her yönüyle okulun süsüdür”:

Hâcelerüñ nazarı baklava tebsisinde

Mektebüñ zineti her vech ile sıbyânladur (Tırsî g.71/3)

Mensur bir eser olmasına rağmen hocayla ilgili bir bakışı yansıtmaması bakımından *Risâle-i Garîbe*'de geçen bir ifade önemlidir. Eserde “mektebi beklemeyüp oğlancıklara pösteki döğüşü ittiren hâceler”den (Develi 2001: 20), yani deyimi yerindeyse okuldan kaçan ve “dersi kaynatan” hocalardan bahsedilmiştir.

İncelenen beyitlerde okul ve hocayla ilgili olumsuz bakışın kaynağı genellikle dayak sebebiyledir. Tırsî'nin alaycı bir üslûpla dile getirdiği “hocaların yemeğe düşkün olduğu” yönündeki algının bugün de devam ettiği söylenebilir. Diğer yandan Câzîm ve Sâdî hoca olmadığı zaman veya hocanın çok mülâyim olması durumunda okul çocuk bahçesine döner. Ferdin, kâmil bir insan olması ve sağlam bir şahsiyet kazanması için sıkıntı ve zorluklara tahammül etmesi gerekmektedir.

Klasik şiirde hoca algısını veya hocaya bakış açısını yansıtan mısralar burada zikredilen örneklerle sınırlı değildir. Bahse konu olan örnekler, spesifik bir bağlam çerçevesinde karşılaşılan hoca figürüyle ilgilidir.

4. Âşık Açısından Mektep ve Öğrenci

Klasik şair, muhtelif ruh hâllerini dile getirmek için farklı tiplerden istifade eder. Klasik şiir geleneği içinde bu hazır tiplerin özellikleri hemen hemen bellidir. Şair; bazen dünya endişesinden ve kaygısından âzâde bir rint, bazen sevgilisi için her cefaya katlanan bir âşık, bazen kâinatı ibret ve hayret nazarlarıyla temaşa eyleyen bir sūfî, bazen de şair kimliğiyle sahnede yer alır. Şairlerin, zaman zaman kendi olumsuz ruh hâllerini somutlaştırmak için öğrenci perspektifinden sıkıcı bir mekân olarak yansıttığı mektebin, âşık gözüyle farklı bir hüviyete büründüğü görülür.

Mekteb redifli iki gazeli bulunan Süheylî (ö. 1633) bu gazellerinden birinde mektebi sevgilisinin bulunduğu mahal ve diğerinde güzellerle dolu bir yer olarak tasavvur eder. Şair aşağıdaki beyitte “mektepten âzâd olmak” deyimi ile “serv-i âzâd” imgesini ustalıkla bir araya getirmiştir. Serbest bir çeviriyle “o kadar bekledim, fakat o servi boylu sevgilim âzâd olmadı kaldı. Yazık, mektep Süheylî gibi ona ayak bağı oldu” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyit şöyledir:

Şu denlü bekle düm ol servüm âzâd olmadı kaldı

Süheylîves ş dirîgâ oldı dâmen-gîr aña mekteb (Süheylî g.25/5)

Aşağıdaki beyitte ise aynı şair “Ey şah, mektep yeni yetişmiş gönül çeken güzellerle doldu. Mektep aşk gamının dersinin okunduğu mahal olsa yaraşır” der. Önceki beyitte belirli bir sevgilinin mekânı olan mektebi, güzellerle dolu bir yer olarak tavsif etmiştir. Dolayısıyla şair için mektep, aşk gamı dersi okunmaya lâyık bir mahaldir:

Olup pür nev-resîde dil-rübâlarla şehâ mekteb

Mahall olsa sebak-h'ân-ı gam-ı 'ışka revâ mekteb (Süheylî g.24/1)

Türâbî (ö. 1622) “İrfan mektebine güzeller ile şairler gelir mi? Safa dostlarımızdan haber ver, hâlleri nicedir?” anlamındaki beytinde mektep ile güzelleri ilişkilendirir ve güzeller dolayısıyla şairler ile mektep arasında bir münasebet kurar:

Gelür mi mekteb-i 'irfâna hûbân ile şâ'irler

Nedür ahvâli yârân-ı safâmuzdan haber virgil (Türâbî g.20/4)

Hadislerde müminlerin bayramı olduğu belirtilen cuma gününün Fasîhî (ö.

1743) için ayrı bir manası vardır. Şair sevgilisinin mektepten azat edileceği gün olması sebebiyle cumayı bayram olarak görür ve bayrama çıkmak için dua eder:

H'âcesi mektebden âzâd eyler ol meh-pâreyi

Rûz-ı bayrâmdur çıkar yâ Rab bizi âzîneye (Fasîhî g.285/4)

Yenişehirli Avnî'nin (ö. 1883) “Her gün çeşit çeşit perinin etrafını zapt ettiği mektep hocası dîvâne olmaz da ne olur?” anlamındaki beytinde mektebi güzellerle dolu bir mekân olarak gören anlayışın tezahürü söz konusudur:

Envâ'-ı perî zabt ider etrâfını her gün

Dîvâne-ser olmaz da n'olur h'âce-i mekteb (Y. Avnî g.27/7)

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde de âşık ve maşûk için okul gamdan azat olunan bir yerdir:

Her subh gederdi mektebe şâd

Mektebde olurdu gamdan âzâd (Leylâ vü Mecnûn 734)

Şair, öğrenciler için bir sevinç vesilesi olan “mektepten âzâd olmak” deyimini hatırlatacak bir şekilde “gamdan âzâd olmak” deyimini ustaca kullanmıştır. Okul; davranış ve hareketlerin kısıtlanması sebebiyle öğrenci bakış açısıyla olumsuz bir yer olarak tasavvur edilirken, âşık bakış açısıyla olumlu bir anlam içermektedir.

Âşık rolündeki klasik şair, sevgiliye kavuştuğu yer olması dolayısıyla okula olumlu anlam yüklerken, bazen de sevgilinin okuldan çıkmasını hasretle beklemek durumundadır. Dolayısıyla sevgilinin okuldan âzâd olması şairin de gamdan âzâd olması anlamına gelmektedir.

Sonuç

1 - *Tıfl-ı mekteb* kavramının klasik geleneğe mensup Türk ve Fars şairleri tarafından “bilgisi yetersiz, acemi ve tecrübesiz kimse” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Kavramın bu anlam örgüsü içerisinde kullanıldığı örnekler XII. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Şairler, mazmunu genellikle *tıfl-ı mekteb* kavramıyla tezat oluşturacak şekilde *pîr-i hîred* ve *pîr-i 'akl* kavramlarıyla veya Eflâtûn ve Lokmân Hekîm gibi isimlerle birlikte kullanmışlardır.

2 - *Tıfl-ı mekteb* ve bu terkiplerle ilişkili kavramların; “okul nefreti, tatil sevinci” gibi duyguların dile getirildiği mısralarda da kullanıldığı görülmektedir. Mevlânâ'nın (XIII. yy.) *Mesnevî*'sinde öğrencilerin okuldan nefretinden ve tatile duydukları özlemden bahseden mısralar ve başlı başına bir hikâye mevcuttur. Ancak gerek bu örnekler ve gerekse Fuzûlî'nin (XVI. yy) *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisindeki örnekler bir olayın hikâye edilmesi biçimindedir. Dolayısıyla mazmun kategorisinde ele alınamaz.

3 - XVI. yüzyıldan itibaren okul nefreti ve tatil sevincinin daha ince hayalleri ve yoğun anlamları dile getirecek bir mazmun hüviyetine büründüğü söylenebilir. Söz konusu mazmunun genellikle “*tıfl-ı mekteb*, *mekteb*, *tıfl*, *debîristân*, *debistân*, *âzâd*, *âzâd olmak*, *cum'a*, *âzîne*, *'ıyd'*” gibi kavramlar birlikte kullanıldığı görülmektedir.

4 - Tatil hasreti ve sevinci mazmununun yer aldığı mısralar genellikle Sebki Hindî şairlerine ait olmakla birlikte Bâkî (XVI. yy) bir istisna teşkil etmektedir. Yeni mazmunlar bulmaya ve ince hayaller oluşturmaya büyük önem veren bu akım şairlerinin gelenekten de istifade ettikleri bilinmektedir.

5 – Mazmunun (tatil sevinci) gelenekle münasebeti şöyle ifade edilebilir:

a – Daha önce mevcut olan *tıfl-ı mekteb* (veya *tıfl* ve *mekteb*) kavramı yeni bir hayal örgüsüyle ilişkilendirilmiştir.

b – Bu hayal örgüsü sosyal hayatta ve bir tema olarak edebî gelenekte (Mevlânâ, Fuzûlî) mevcut olan bir vakiya dayanmaktadır.

6 – Nâbî ve Hâzık'ın mısralarıyla Sâib-i Tebrîzî'nin özellikle iki beytinde söz konusu mazmunu kullanım biçimi benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle denilebilir ki şairlerin eski mazmunlara getirdikleri yeni kullanım biçimleri, alışılmamış bağdaştırmalar, oluşturdukları yeni terkip ve mazmunlar üzerinden yapılacak karşılaştırmalı okumalar, şairler arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemli veriler sunabilir.

KAYNAKÇA

- _____, 2001, *Risâle-i Garîbe - XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair*, Haz. Hayati Develi, İstanbul: Kitabevi.
- AKKUŞ, Metin (Haz.), 1993, *Nef'i Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALİ RIZA BEY, 2001, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruh, İstanbul: Kitabevi.
- BABACAN, İsrail, 2010, *Klâsik Türk Şiirinin Sonbaharı Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BEHDÂRVEND, Ekber (Haz.), 1392/2013. *Dîvân-ı Muhteşem Kâşânî*, 6. bs, Tahran: İntişârât-ı Nigâh.
- BEKTAŞ, Ekrem (Haz.), 2007, *Muvakkit-zâde Pertev Dîvânı*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- BİLKAN, Ali F. (Haz.), 1997, *Nâbi Dîvânı*, II cilt, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- BİLKAN, Ali F., 2013, *Divan Edebiyatı*, Ankara: İsam Yayınları.
- BİLKAN, Ali F. - ŞADİ, Aydın, 2007, *Sebki Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- EMİR HÜSREV, Dehlevî, 2017, *Gencür: Emîr Hüsrev-i Dehlevî: Dîvân-ı Eş'âr: Gazeliyyât*, 21 8 2017 tarihinde erişildi, <<https://ganjoor.net/khosro/gozide/ghazalamkh/sh203/>>.
- GÖKALP, Halûk (Haz.), 2001, *Fasîhî Divanı (İnceleme-Metin)*, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (Haz.), 2004, *Nedîm Dîvânı*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- GÜFTÂ, Hüseyin (Haz.), 2001, *Erzurumlu Şair Hâzık*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- GÜRBÜZ, Mehmet (Haz.), 2005, *Rezmî Divanı (İnceleme-Metin-İndeks)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- HARMANCI, Esat (Haz.), 2007, *Divan / Ahmed b. Hemdem Kethuda Süheylî*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Halûk (Haz.), 1970, *Naili-i Kadim Divanı: Edisyon Kritik*, Ankara: MEB Yayınları .
- İPEKTEN, Halûk (Haz.), 1974, *Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (Haz.), 1996, *Neşati Divanı*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- KAHRAMAN, Muhammed (Haz.), 1366/1987, *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî*, IV cilt, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- KAYA, Bayram A. (Haz.), 1996, *Azmîzâde Haletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, (Trakya Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne.
- KÜÇÜK, Sabahattin (Haz.), 1994, *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, Agâh S., 1984, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MERMER, Ahmet (Haz.), 1991, *Mezâkî - Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: AKMY.
- MENGI, Mine, 1987, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: AKMY.

- MEVLÂNÂ, Celâleddin M., 2007, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Haz. Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs, VI cilt, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKÇU, Naci (Haz.), 2011, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: TDVY.
- OKTAY, Adnan (Haz.), 2014, *Nâbî'nin Münşeât'ı: İnceleme-Metin*, (Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Diyarbakır.
- OKUYUCU, Cihan (Haz.), 2004, *Ereğlili Türâbî Divanı*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- ORAK, Kadriye Y. (Haz.), 2001, *İbrahim Tırsî ve Dîvân'ı İnceleme-Tenkidli Metin*, (Isparta Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- ÖZBEK, Ahmet (Haz.), 2000, *Câzım Divanı (Edisyon Kritik-inceleme)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- ÖZYILDIRIM, Ali E., 2006, "Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar." *Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır ve Hanife Koncu, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 142-153.
- REHBER, Hatîb (Haz.), 1381/2002, *Dîvân-ı Hâfız*, Tahran: İntişârât-ı Sâfi Alişâh.
- SADÎ, 1980, *Bostan ve Gülîstan Tercümesi*, Çev. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Meram.
- SECCÂDÎ, Ziyâüddin, 1391/2012, *Dîvân-ı Hâkânî-yi Şîrvânî*, 10 bs, Tahran: İntişârât-ı Zevvâr.
- TARLAN, Ali N. (Haz.), 1992, *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TEPEYRAN, Ebubekir H, 1998, *Hatıralar*, Haz. Faruk İLİKAN, 2. bs, İstanbul: Pera Yayınları.
- TULUM, M. - M. A. TANYERİ (Haz.), 1977, *Nev'î Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TURAN, Lokman (Haz.), 1998, *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin)*, *Encümen-i Şu'ara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2 cilt, Erzurum.
- VAHŞÎ, Bafkî, 2017, *Gencûr: Vahşî: Ferhâd ü Şîrîn*, (21.08.2017 erişim tarihi), <<https://ganjoor.net/vahshi/nazer-manzoor/>>.
- _____, 2017, *Gencûr: Vahşî: Ferhâd ü Şîrîn*, (21.08.2017 erişim tarihi), <<https://ganjoor.net/vahshi/farhad-shirin/>>.
- YAHYA KEMAL, 1986, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- YAZAR, İlyas (Haz.), 2006, *Tokath Kânî Dîvânı*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İzmir.
- YÜCEL, Hasan Â., 1990, *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜHDÎ, İsmail, 2012, "Konya'nın Eski "Mahalle Mektepleri" Hayatından." *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle / Sıbyan Mektepleri*, Haz. Ali Birinci ve İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 323-346.